

Humanistický básnik Juraj Koppay v českom literárnom kontexte

ZUZANA KÁKOŠOVÁ (BRATISLAVA)

Juraj Koppay bezosporu predstavuje jeden z najvýraznejších zjavov nášho latinského humanizmu v 16. storočí. V mnohom je to však osobnosť zahalená tajomstvom. V slovenskom literárnom kontexte na neho upozornil až profesor klasickej filológie *Miloslav Okál*, a to v roku 1974 v časopise *Slovenská literatúra (Život a dielo Juraja Koppaya)*. V českom kontexte to však nebola úplne neznáma osobnosť. Vyčerpávajúcu pozornosť mu venuje základné dielo pre poznanie humanistov z Čiech a Moravy vôbec, *Rukovět humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*¹ už v roku 1969. Uverejňuje úplný súpis známych Koppayových textov s naznačením obsahu a s miestom ich súčasného výskytu. Okálov prínos spočíva predovšetkým v tom, že texty zhromaždil a vydal v latinskom origináli a vo svojom preklade do slovenčiny s obsiahlou úvodnou štúdiou². Z oboch Okálových štúdií vyplýva, že o životných i literárnych osudoch Juraja Koppaya vieme žalostne málo (informácie máme len o rokoch 1574 – 1580, aj to len cez zachované básne) i jeho literárne dielo poznáme pravdepodobne len v zlomku. Ide o niekoľko príležitostných básní premenlivého rozsahu (od dvoch do 145 veršov) a o rozsiahlu básnickú skladbu *Vita aulica (Dvorský život, Praha 1580)*.

Mnohí humanisti po sebe zanechali množstvo písomných dokladov svedčiacich aspoň nepriamo o ich živote, názoroch, o vzťahoch k súdobej spoločnosti. Vďaka tomu, že si Koppay dôsledne za menom písal *Drietomensis* (z Drietomy), vieme, odkiaľ pochádzal: záposlovenská obec Drietoma. Z jeho pozostalosti sa nám však zachoval len jeden list³, ktorý napísal 30. júla 1574 v Nitre. Je adresovaný Šimonovi Jesenskému, richtá-

¹ *Rukovět humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, 3, K-M. Praha 1969, s. 67–68

² J. Koppay: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava 1980.

³ J. Koppay: c. d., s. 9

rovi v Trenčíne, členovi trenčianskeho básnického krúžku. Koppayova najstaršia dochovaná báseň pochádza tiež z toho istého roku (1574) a je ňou epicédium na Eckia zo Salmu a Neuburgu, bratislavského župana, ktorý zomrel 7. júla 1574. Báseň sa nachádza v zbierke epicédíí vydanéj Koppayom v Prahe roku 1576. Na tomto projekte sa Koppay evidentne podieľal v menšej miere autorsky, ale väčšmi ako redaktor a zostavovateľ. Má tu totiž len tri elegické distichá (6 veršov), kým ostatní sú autormi podstatne rozsiahlejších textov. Patria k nim nemeckí humanisti, Daniel Hermann z Nidburgu v Prusku a Karol Nucelius z Norimberku, ale najmä českí humanisti: Peter Codicillus z Tulechova, Dávid Crinitus (Fousek) Nepomucký z Hlaváčova, Žigmund Heniochus z Mihalovic i Metež Mole-synus síce pôvodom z Hornej Slatiny pri Trenčíne, avšak pôsobiaci na rozličných školách v Čechách ako rektor, ktorý bol aj profesorom na pražskej univerzite. Celá zbierka sa nesie v duchu všeobecného uctievania Eckia zo Salmu ako víťazného bojovníka proti Turkom, ktorý sa tu pripodobňuje k inému slávnemu bojovníkovi, k Mikulášovi Zrínskemu (Codicillus, Nucelius, Crinitus). Koppayove verše predstavujú náhrobný nápis, v ktorom dominuje hra so slovom víťaz, víťazstvo, víťaziť a aliterácia „p“:

*Victor victores vicit, victoria mortem,
 Mors Comitem superat, victor at ille iacet.
 Victor erat victusque iacens post praelia mortis,
 Aetherei fertur victor ad astra poli.
 Ergo patres patriae, patrem cessate peremptum
 Lugere et maestis plangere pectoribus.*

(Vítazov zmohol víťaz a víťazstvo smrť samu zmohlo,
 smrť síce premohla grófa, tu je však víťazov hrob.
 Víťazom bol a hoci so smrťou prehral svoj zápas,
 Odchádza ako víťaz do výšin nebeských hviezd.
 Prestaňte preto, otcovia vlasti, za mŕtvym otcom
 Žialiť a rukami biť sa do svojich nešťastných prs.)
 (Koppay, J.: Opera omnia, s. 78–9)

Všetky ostatné konštatovania o mieste pobytu v rokoch 1574–1580, o Koppayových vzťahoch k českým humanistom a o jeho spoločenskom začlenení vyplývajú len z dedikácií jeho príležitostných básní a z miesta ich vydania. Priame doklady zatiaľ nie sú známe. Napríklad z toho, že dedikačnú ódu v diele *Vita aulica* venoval pražskému arcibiskupovi Anto-

nínovi Brusovi, sa usudzuje, že boli v bližšom styku, že mal možno aj prístup do biskupskej knižnice, ba dokonca, že sám arcibiskup Brus mohol byť Koppayovým inšpirátorom pre napísanie samotnej básne. Pri prívlastku dedikačná⁴ sa treba trochu pozastaviť. Totiž už spomínaná česká Rukovět humanistického básnictví v Čechách a na Moravě⁵ ju označuje za epicédium, keďže arcibiskup Brus zomrel práve v roku 1580. Nakoľko sa však pri Koppayovom diele neuvádza presný dátum vydania (len rok), nie je jasné, ktoré označenie je presnejšie. Dedikačný zmysel táto óda určite má, ale či je zároveň i epicédiom, ako tvrdí autor v Rukověti, to sa nedá presne zistiť. Posledné verše básne, v ktorých sa hovorí o Brusovom „večnom živote“, by takýto význam mohli mať:

*33 Hic firmum miseris praesidium bonis
servatum, huic celebris munificentiae
laus, nunquam morituro
aeternum pariet decus.*

(33 On je ochranný val dobrým, hoc úbohým,
nikdy neumrie muž tento, bo dobrota
jeho získa mu chválu,
večnú slávu mu pripraví.)

(Koppay, J.: Opera omnia, s. 173)

Podľa ďalších Koppayových príležitostných básní sa dá usudzovať, kto patril do okruhu jeho známych, prípadne priateľov, či mecenášov. Roku 1577 opäť v Prahe vydal v mene trenčianskeho senátu zbierku epicédií na Maximiliána II., do ktorej prispelo desať autorov. Zo Slovenska to bol Juraj Kotešovský (pastor trenčianskej cirkvi), Šimon Jesenský (richtár v Trenčíne), Martin Rakovský, Mikuláš Mader (otec humanistického básnika Valeriána Madera), Peter Baroš (humanistický básnik a člen trenčianskeho básnického krúžku), Ján Štorch (krajan Valeriána Madera), Adam Macák (významný trenčiansky občan) i z Čiech Ladislav Kubíni (pôvodom síce z Vyšného Kubína, ale trvale pôsobiaci v Čechách) a Ján Hynconius (brat Joachima Hynconia, ktorý roku 1577 pôsobil na škole v Trenčíne). Koppayov autorský zástoj v tejto zbierke je podstatne významnejší ako v predchádzajúcej. Jednak získal pre svoj projekt už prakticky

⁴ J. Minárik: *Humanistická a renesančná literatúra*, Bratislava 1985.

⁵ Rukovět..., s. 68

nepíšucho Martina Rakovského, keď toto epicédium je vlastne Rakovského posledným uverejneným básnickým textom, ale aj on sám tu má úvodnú pomerne rozsiahlu elégiu (50 veršov) a päť krátkych epigramatických básní.

V roku 1577 prispel Koppay aj do ďalšej zbierky epicédií na počesť Maximiliána II., ktorú pripravili a vydali pražskí literáti na čele s Petrom Codicillom. Koppayov príspevok síce nie je významný, je v poradí dvadnásť a sú to len dve elegické distichá, ale účasť na projekte vedenom významným českým humanistom Petrom Codicillom sa mohla chápať ako veľmi čestná záležitosť. Zostavovateľ Peter Codicillus totiž patrí tiež k tým českým humanistom, ku ktorým mali vzťah viacerí slovenskí humanisti. Spolu s Martinom Rakovským boli členmi Hodějovského básnického krúžku, Rakovskému tiež napísal po smrti Náhrobný nápis a jeho staršiemu bratovi, Jakubovi Codicillovi, je adresovaná jedna báseň v Rakovského rannom diele *Elegiae et epigrammata* (Elégie a epigramy, Praha 1556).

Podobným spôsobom ako Codicillovi, prispel Koppay tiež do zbierky epicédií na počesť Jána Lifthia, rábskeho biskupa a cisárskeho sekretára, a to náhrobným nápisom v rozsahu troch elegických distich. Túto zbierku vydal roku 1577 už spomínaný Ladislav Kubíni, humanista pôvodom zo Slovenska, usadený však v Prahe, a prispeli do nej aj iné významné, predovšetkým české, humanistické osobnosti: David Crinitus, Thomas Mitis, Ján Hynconius i Mikuláš Rakovský, brat Martina Rakovského, trvale žijúci a pôsobiaci v českej Kutnej Hore.

Z roku 1578 pochádza Koppayova druhá najrozsiahlejšia básnická skladba, a to *Epithalamium in nuptias illustrissimi domini, d. Vilhelmi Ursini...et illustrissimae virginis Annae Mariae...Philiberti Marchionis Badensis filiae* (Epitalamium na svadbu osvieteného pána, p. Viléma Ursina...a osvietenej panny Anny Márie,... dcéry Filiberta, markíza Bádenského, Viedeň 1578). Svadba sa konala 27. januára 1578 a snúbencov sobášil sám arcibiskup Antonín Brus. Životopisec Rožmberkovcov, Václav Březan, živo opisuje svadbu, keď píše: „...veselí svatební konáno s velikou slávou a hojností. Nebo ze všech stran, z Čech i z Moravy i z Němec, pořeb veliké nesčíslné množství dodáno. Na kteréžto pozvání a přátelskú žádost nejedni panu vladařovi připsali i skutkem k tomu veselí najíti se dali...“ Po mene však spomína len najvýznamnejších šľachtických hostí. O blahoželaniach, i tých „umeleckých“, píše len toľko: „Ač mnoho veršů k tomu sňatku, vinšovavše manželům požehnání božího, složeno, však jen tato tři disticha vidělo mi se jakožto obzvláštní tuto položiti:“ a na tomto mieste cituje Epigram akéhosi Abraháma Bocka, v kontexte českom

i európskom bližšie neznámeho.⁶ Profesor Okál⁷ predpokladá, že Koppay mohol byť v sprievode biskupa Brusa, dokonca, že jeho epitalamium sa mohlo na svadbe aj čítať, avšak na životopisca neurobila báseň dojem, ktorý by bol hoden zmienky v kronike. Je to pomerne rozsiahla báseň, komponovaná s prevahou historických prvkov (podáva tu výberovú históriu Rožmbekovského rodu) a v porovnaní s tým pomerne stručne oslavuje nevestu a ženícha. Ako typický humanista, aj Koppay oslavujúc sídlo rodiny, Krumlovský zámok, cez opis jeho pamiatok vyzdvihuje aj zásluhy Rožmbekovcov v oblasti umenia a literatúry. Možno práve nedostatok nadnesených chvál chýbal Václavovi Březanovi v Koppayovom epitalamiu na to, aby ho označil za pozoruhodné.

Zostávajúce básne Juraja Koppaya pochádzajú zhodne z roku 1580. Sú to tri monolisty, ktoré obsahujú epicédiá. Z hľadiska témy môjho príspevku je zaujímavý druhý monolist, ktorý obsahuje epicédium na počesť barónky Márie de Melantrin, manželky Krištofa Popella, kubikulára cisára Rudolfa II. V 70. rokoch 16. storočia boli vzťahy medzi Prahou a Trenčínom mimoriadne dobré, keďže županom Trenčianskej stolice bol Ladislav Popell. Jeho prostredníctvom sa nadviazal styk s pražskou univerzitou, ktorá mala niekoľko desaťročí patronát nad školou v Trenčíne. Pozitívne výsledky tejto spolupráce vidno aj na počte vzdelancov, pôvodom z bezprostredného okolia Trenčína, ktorí pôsobili v Čechách, často aj v Prahe samotnej. Juraj Koppay mal určitý vzťah aj k ďalšiemu významnému členovi tejto rozvetvenej šľachtickej rodiny, ku Krištofovi Popellovi z Lobkovic. Spomínané epicédium napísané vo forme preciteneho vnútorného monológu manžela je zložené v daktylských hexametroch a pridal k nemu krátku všeobecnú báseň o smrti epigramatického charakteru (*Aliud eiusdem*. Iná báseň od toho istého autora), zloženú zasa v elegických distichách.

Posledným známym textom Juraja Koppaya z roku 1580 je rozsiahla básnická skladba *Vita aulica* (Dvorský život, Praha 1580), ktorá sa v slovenskej literárnej historiografii považuje za najvýznamnejšie dielo humanizmu 16. storočia popri skladbách Martina Rakovského.

V tomto roku, v roku 1580, však strácame stopu po Jurajovi Koppayovi. Nevieme, čo a koľko napísal okrem spomínaných básní, nevieme

⁶ V. Březan: *Životy posledních Rožmbeků I., II.* Praha 1985, s. I.: 287–288 a II.: 440.

⁷ J. Koppay: c. d. , s. 13–14

ani kedy a kde zomrel. Zanechal nám však nevšedné dielo nielen v rámci nášho humanizmu, ale aj širšieho stredoeurópskeho významu. V záplave oslavných, panegyrických a idealizujúcich prevažne príležitostných básní pôsobí osviežujúcim dojmom a medzi žánrami vyjadrujúcimi sa k spoločenskej problematike nám zas poskytuje pohľad nekompromisného a miestami aj ironického kritika neduhov súdobej šľachty.

Tradične sa *Vita aulica* žánrovo zaraďuje medzi občiansko-politické skladby⁸, hoci sa od nich výrazne líši. Mám tu na mysli také diela zaraďované do tohto žánru, akými sú v 16. storočí napríklad obe rozsiahle skladby Martina Rakovského (*Libellus de partibus rei publicae et causis mutationum regnorum imperiorumque*. Knižka o rozvrstvení obyvateľstva a príčinách premien v kráľovstvách a cisárstvách. Viedeň 1560 a *De magistratu politico*. O svetskej vrchnosti. Lipsko 1574), či neskoršie dielo Jakuba Jakobeusa (*Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota*. Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa. Levoča 1642). Spomínané všeobecné žánrové označenie v prípade diel týchto autorov zastrešuje také v svojej podstate rozdielne žánre, akými sú učené filozoficko-politické traktáty (Rakovský), elegický monológ a náznak národného eposu (Jakobeus) a nekompromisná kritika až útočná satira (Koppay). Preto v prípade kontextu Koppayovho diela *Vita aulica* zdá sa byť produktívne uvažovať o dvoch kontextoch: o tematickom, ideovom (najmä tu sa dajú nájsť spoločné ciele práve medzi Rakovským a Koppayom) a žánrovom, prípadne štýlovom, výrazovom. Tento však musíme hľadať v plne iných žánrových sférach staršej (stredovekej a renesančnej), prípadne klasickej antickej literatúry.

Spoločensko-politické otázky už od antiky boli obľúbenou témou filozofických, historických, ale i umeleckých diel a tematika tohto charakteru sa v podstate nikdy celkom nevytratila z literatúry. Jej spracovanie však podliehalo dobovým koncepciám vzniku vlády, vrchnosti, jej druhov a typov, zmien a zániku i dobovým charakteristikám ideálneho vládca, šľachta a pod. V 16. storočí zaznamenávame nielen v Európe, ale aj u nás intenzívny záujem o túto problematiku. Je pravdou, že v strednej Európe tento záujem zaznamenávame najmä v Čechách a v Poľsku, menej už v Uhorsku, resp. na Slovensku. Miloslav Okál v monografii o Martinovi Rakovskom⁹ spomína tituly mnohých „bakalárskych a magisterských téz,

⁸ J. Minárik: c. d., s. 111

⁹ M. Okál: *Život a dielo Martina Rakovského I.*, Martin 1979, s. 96

ďalej kázne a reči i rozsiahle prozaické a básnické diela“, napríklad Daniela Adama z Veleslavína či Václava Clemensa Žebráckého, spomeňme aspoň tých najznámejších. „Slovenský“ záujem o problematiku v tejto podobe vlastne reprezentuje Rakovský svojím dielom sám.

Celkove má záujem o spoločensko-politickú tematiku charakter vytvárania ideálnych modelov spoločnosti, jej rozvrstvenia, spravovania i fungovania. Ideálu nezodpovedajúce skutočnosti sa buď úplne obchádzajú, alebo slúžia len ako odrazový motív, na pozadí ktorého môže ideál náležite vyniknúť.

Táto metóda „svetla a tieňov“ je markantná napríklad v Rakovského Chválospeve na grófa Tomáša Nádasdiho, ktorý zaradil do diela *Libellus de partibus...* V expozícii Chválospevu rozvíja Rakovský **kontrastný** obraz k portrétu **ideálneho** uhorského šľachtica a vlastenca grófa Tomáša z Nádasdu. Ťažiskom obrazu je opis situácie v Uhorsku, kde vládne akási „duševná chabosť“, a tým i neschopnosť náležite oceniť a „zverejniť žiarivé činy... predákov svojich“. Tu len „pijanov chvália“, ktorí „jedine vínu a bruchu holdovať vedia“ a očakávajú za odmenu „buď kalich, buď šaty, peknú gemu či peniaze alebo hocičo iné“.¹⁰ Po takejto expozícii nasleduje priamy opis Nádasdiho cností vo výraznom kontraste s predchádzajúcimi necnosťami:

*66 verum Palladiis, Musarum missus in antra,
artibus incubuit praeceptorisque lupata
non sprevit, per multa tulit, sudavit et alsit.*

(66 Poslaný do slávnej jaskyne múz, tam celkom sa oddal umeniam Pallady božskej a učiteľovou uzdou nezhrádal nikdy, lež, naopak, mnoho trpel a znášal...)

(Rakovský, M.: *Opera omnia*, s. 185)

V Rakovského ideálnej spoločnosti však nositeľmi skutočnej cti sú šľachtici, čo predstavuje najvýraznejší rozdiel voči Koppayovmu dielu *Vita aulica*, kde nositeľmi necností sú práve obyvatelia dvora, šľachtici a ich prisluhovači a pochlebníci.

V hodnotení jednej vrstvy spoločnosti sa Rakovský s Koppayom bezvýhradne zhodnú: obaja kladne hodnotia zástoj obyvateľov vidieka v živote spoločnosti. Rakovský roľníkov nazýva „verejným prsníkom“ a takto oceňuje prácu vidiečanov:

¹⁰ M. Rakovský: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava 1974, s. 184

133 *Rustici inhumanis agrestia compita servant
moribus et stivam dura per arva trahunt.*

(133 Vidiecki občania s drsnými mravmi rázcestia poľné
strážia a po tvrdých poliach s námahou ťahajú pluh.)

(Rakovský, M.: Opera omnia, s. 163)

Koppay na viacerých miestach Dvorského života spomína „dobrú be-
dač“, „biednych sedliakov“, aby svoj postoj k tejto časti spoločnosti expli-
citne vyjadril v známom obraze:

193 *...tunc miseros cives, duros ex rure colonos
ire catervatim (patulis et munera plaustris
per longum devecta solum conferre patronis:...*

(193...možno tu vidieť úbohých občanov, vidieckych drs-
ných sedliakov prichádzať v davoch a znášať v širokých
vozoch patrónom dary, čo privádzajú sem po dlhej ceste...)

(Koppay, J.: Opera omnia, s. 196–197)

Z toho, čo som doteraz povedala, v náznakoch vyplýva, že
v jednotlivostiach, v detailoch, by sme medzi Rakovského textami so
spoločensko-politickou tematikou a Koppayovým dielom *Vita aulica* našli
pomerne dosť spoločných motívov, ktoré však boli typické pre spoločens-
kú kritiku vôbec. Sú to motívy, ktoré patria do akejsi spoločnej tematicko-
motivickej bázy spoločensko-kriticky zameranej literatúry. Mnohé z nich
nájdeme už v antike a v súdobej literatúre napríklad aj v epigramoch. Pod-
stata vzťahu Rakovský – Koppay však nespočíva v hľadaní spoločného
alebo podobného, ale práve v rozdielnom pohľade a postupe, ktoré sa
navzájom dopĺňajú, sú vo vzťahu komplementárnosti. Rakovský priamo
modeluje ideál spoločnosti v jej usporiadaní i fungovaní, kým Koppay
poukazuje na ideál nepriamo, cez podrobnú charakteristiku „chorej“ spo-
ločnosti, spoločnosti práve pre tento svoj charakter odsúdenej na zánik,
ktorým sa má uvoľniť miesto práve pre ideál.

Kde bral Juraj Koppay materiál na svoj miestami veľmi konkrétny ob-
raz úpadku spoločnosti, koľko je tu využitého materiálu z autopsie, mô-
žeme vzhľadom na minimum znalostí o jeho živote, o prostredí, v ktorom
žil a tvoril, len predpokladať. Z toho, že napísal epitalamium Vilémovi
z Rožmberka a Anne Márii Bádanskej, možno usudzovať, že mu pravde-
podobne život na dvoroch nebol úplne neznámy, že sa aspoň okrajovo
v takejto spoločnosti pohyboval. I keď spracovanie materiálu z autopsie
nemožno vylúčiť, oveľa výraznejšie je Koppayovo čerpanie z literárnych
zdrojov, využitie motívov z moralistickej literatúry, epigramatiky a satiric-
kej literatúry vôbec. V súvislosti s otázkou materiálového zdroja sa vynára

tiež otázka bezprostredného popudu k napísaniu takto orientovaného diela, keďže v jeho predchádzajúcej tvorbe absentujú tendencie k tomuto typu literatúry (dominujú v nej, ako som už spomínala, príležitostné žánre prevažne oslavného a kondolenčného charakteru). Vyššie som spomínala domnienku M. Okála, ktorú vyslovil vo svojom úvode k súbornému vydaniu Koppayovej tvorby: „...je možné, že práve arcibiskup Brus naviedol Koppaya napísať báseň *Vita aulica*“.¹¹ Je to veľmi zaujímavý predpoklad, ale žiaľ jeho autor ani slovom ďalej nenaznačuje, z čoho vychádza. Je síce pravda, že v českej súdobej literatúre nájdeme množstvo básní, satír zameraných na kritiku súvekých pomerov, ale prevažne to boli pomery v náboženskom živote a terčom takýchto útokov bola nezriedka práve katolícka cirkev na čele s pápežom a ostatnou hierarchiou a takáto satira bola doménou skôr po česky písanej literatúry ako literatúry latinskej.

16. a 17. storočie by sme tiež mohli v literatúre považovať za obdobie parafráz, prekladov, prepracovaní a imitácií diel dávnej i nedávnej minulosti bez ohľadu na ich význam. Považovali sa totiž za pramene krásy a klasickej dokonalosti a ich imitácia za povinnosť, ale zároveň i za zásluhu. Do literatúry a kultúry sa vnášali s vedomým úmyslom obohatiť ich o nové myšlienky alebo o nové tvorivé postupy. Nezriedka sa samotný autor hrdo hlási k pôvodnému „zdroju“ svojho diela a spravidla v úvode si aj svoje pohnútky a pracovné postupy odôvodňuje.

V prípade Koppayovho diela *Vita aulica* nejde o nejakú priamu adaptáciu alebo imitáciu celistvého diela, avšak evidentne je to dielo, ktoré má svoj myšlienkový i formálny „rodokmeň“. Sám autor sa priznáva k myšlienkovvej inšpirácii u Platóna, Ciceróna, Démosténa a Vergília a skutočne tu môžeme identifikovať množstvo miest z Vergíliovej Eneidy a Georgík, z Ovídiiových Metamorfóz, Tristií a Fastov, z Juvenálových Satír, z Horáciiových Listov, Satír a Básní, ale i alúzie na Marciála, Propercia, Senecu a Plutarcha, aby sme spomenuli aspoň tých najznámejších antických autorov. Z Démosténa, ako sám zdôrazňuje v prozaickom úvode, čerpal Koppay hlavnú ideu celého diela: „na vedenie a spravovanie štátov treba voliť nie tých, ktorí vynikajú starobylym rodom, bohatstvom, krásou, udatnosťou a ostatnými telesnými prednosťami alebo darmi osudu, ale tých, ktorí cnosťou, rozumnosťou, múdrosťou a ostatnými duševnými prednosťami toto všetko prevyšujú, pretože môžu šťastne viesť a spravovať nielen sa-

¹¹ J. Koppay: c. d., s. 33

mých, ale zastávať aj najvyššie funkcie.“ (Koppay, J.: Opera omnia, s. 166–168).

Koppay sa nechal inšpirovať aj humanistickými autormi, z ktorých treba v prvom rade vyzdvihnúť Aenea Silvia Piccolominiho, neskoršie pápeža Pia II. (1405–1464), talianskeho humanistu, ktorý bol svojho času v živom osobnom i písomnom styku s prvými českými humanistami. Bol tiež autorom politicko-cirkevných spisov, ale i diela *Historia Bohemica* (České dejiny, 1475), ktoré bolo už v 16. storočí preložené do češtiny.

Druhým významným inšpiračným zdrojom Koppayovým je nesporne Desiderius Erasmus Rotterdamský, ktorého dielo našlo práve u českých prekladateľov čoskoro živý ohlas. Výrečne to dokladá dielo Gregora Hrubého z Jelení a Oldřicha Velenského. Gregor Hrubý je autorom prvého prekladu Erazmovho diela do národného jazyka vôbec, preložil Chválu bláznivosti (1512). Na neho svojou prekladateľskou prácou nadviazal Oldřich Velenský a preložil ďalšie Erazmovo dielo pod názvom Přeuteššená a mnoho prospěšná kniha Erazima Rotterdamského. Čo sa týka samotného Koppayovho diela, pre skladbu *Vita aulica* je relevantné jednak Erazmovo dielo *Institutio principis christiani* (Príručka kresťanského rytiera, 1503), ale najmä jeho najznámejšie dielo *Moriae encomium* (Chvála bláznivosti, 1511). *Institutio* predstavuje príručku praktickej kresťanskej morálky, ktorá sa na Koppayom zobrazenom dvore exemplárne porušuje, s Chválou bláznivosti má *Vita aulica* spoločný najmä spôsob podania kritiky života na dvoroch.

Za tretí humanistický zdroj Koppayovho diela sa považujú práce Ulricha von Huttena (1488–1523), nemeckého humanistického publicistu, ktorý sa venoval bojovnej politickej činnosti. Vo svojich básňach zaujímal stanovisko k aktuálnym otázkam a v próze bol známy autorstvom ľukíánovských dialógov. Jeho diela boli na indexe a podľa M. Okála je možné, že boli v knižnici arcibiskupa Brusa a tam sa s nimi mohol Koppay aj zoznámiť.

Vzhľadom na to, že Koppay temer všetky svoje zachované diela a dielka vydal tlačou v Prahe, jeho hlavným tlačiarom bol Juraj Dačický a len Epitalamium Vilémovi z Rožmberka vydal vo Viedni, všeobecne sa predpokladá, že v Prahe či v Čechách aj žil. Pre interpretáciu a pochopenie v istom zmysle žánrového i štýlového „vybočenia“, akým sa v kontexte Koppayovho diela *Vita aulica* javí, je český literárny kontext veľmi dôležitý a mnoho sa cezeň dá z Koppayovej skladby lepšie pochopiť. V českej literatúre totiž mala spoločensko- i politicko-kritická, satirická literatúra dlhú a bohatú históriu stredovekú, ktorá pokračovala aj v nasledujúcom období. V tvorbe českých autorov 16. storočia je zrejme úsilie o prekoná-

vane stredovekých spoločenských ideálov, naplnené záujmom o politické, spoločensko-kritické či nábožensko-reformné otázky verejného života. Od polovice 16. storočia boli dominantné snahy o premenu politického života Čiech. Spočívali v snahe o obmedzenie stavovskej moci, čo sa týkalo väčšiny vysokej šľachty. Preto sa do služieb smerujúcich k novému usporiadaniu vzťahov medzi panovníkom a šľachtou dala len časť panstva, kým väčšina sa dostala do opozície. Tento politický zápas tu šiel ruka v ruku s riešením otázok slobody vierovyznania a pravdaže našiel odozvu i v literatúre: predstavujú ju kritické, polemické, ale i satirické diela zamerané na niektorú stranu sporu. Nás však nezaujímajú tento tematický prúd v českej literatúre ako celok, ale predovšetkým tie diela, ktoré sa zameriavajú na kritiku šľachty, jej spôsobu života na šľachtických dvoroch, jej mravov i spôsobu vládnutia. Prípadne tie, ktoré sa zameriavajú na kritický alebo satirický pohľad na mravy v Čechách vôbec.

Podobnými motívami ako Koppay charakterizuje už roku 1489 život šľachty Bohuslav Hasištejský z Lobkovic vo svojej slávnej básni *Ad sanctum Venceslaum satira, in qua mores et popularium patriae suae reprehendit* (Satira k sv. Václavovi, v ktorej kára mravy predákov a obyvateľov svojej vlasti). Rovnako si všimajú pretváрку, lásku k prepychu i nesmiernu ctižiadostivosť. Obaja zhodne odmietajú prisvojovanie si slávy a cti svojich predkov „nehodnými“ potomkami, lebo „pravú šľachetnosť“ musí preukázať každý sám, svojimi činmi. U oboch autorov nájdeme spracovaných veľa rovnakých alebo príbuzných motívov typických pre moralistickú literatúru vôbec. Rozdiel spočíva v tom, že Koppay je vo svojich veršoch síce motivicky príbuzný, avšak oplýva menšou razanciou výpovede, viac zabieha do moralizovania a poučovania. Jednoducho na vyjadrenie toho istého motívu, tej istej myšlienky potrebuje oveľa väčší priestor:

...Narrant periuria, fraudes

et quae faemineam potuerunt flectere mentem

*blandiciae, quae dicta dedit, quo tempore primum
venit in amplexus, quoties patraverit una
nocte, ...*

...Jen o křivých přísahách mluví,
podvodech, dále pak o tom, jak ženského ducha lze získat
lichotnou řečí, též o dívčích slovech, a v které že době
ponejprv padla mu v náruč a kolikrát dala se získat
v jediné noci,....)

(Bohuslav Hasištejský: Satira k svatému Václavu.
Renesanční poesie, 1975, s. 7)

*159 castaque sacrați contemnere faedera lecti
contendit magnaëque putat fore laudis honorem
si castae (infandum) poterit viciasse pudorem
virginis et niveo capiti excussisse coronam.*

(159 Zákonmipočestného lôžka sa pohrdnúť snaží,
mysliac, že bude pre neho nemalou cťou a chválou,
ak sa mu podarí – hrozné to povedať – pripraviť o stud
pocitívú pannu a z nevinej hlavy zhodiť jej venček.)

(Koppay, J.: Opera omnia, s. 193–194)

O vyššej miere reflexívnosti svedčí aj Kopayovo segmentovanie textu
rečnickými otázkami, z ktorých niektoré majú aj ironický podtón:

242 Sint haec parta male aut bene, quid nos ista moramur?

Sint modo Divitiae, census sint, sint et honores

*O fera gens hominum, non te coelestia tangunt
numina? Vel splendor Coeli aeternaeque quietis
gaudia, vel Christus serum rediturus in orbem?*

(242 Či ich nečestne získal, či čestne, čo nás to má trápiť?

Len keď je majetok veľký a cenzus a len keď sú pocty...

246 Bezcitný ľudský rod, či tebou nebeské božstvá
nevedia pohnúť? A nádhera neba a nesmierna radosť

z večného mieru a pokoja, z Krista, čo má sa zas vrátiť?)

(Koppay, J.: Opera omnia, s. 199–201)

V ostatnej latinskej poézii 16. storočia sa objavujú skôr len jednotlivé
motívy kritiky šľachty v básňach s inou tematikou. Napríklad Ján Šenty-
gar, patrili mimochodom tiež k chránencom Jána Hodějovského, začína
svoju báseň Chvála vidieckeho stavu (je to imitácia známej Horácieovej
2. epody) motívom stráňenia sa dvorského života (Renesanční poesie,
1975, s. 51), ktorý je protikladom idylického vidieckeho. Prípadne Kašpar
Cropacius (1539 –1580) v básni *Mala administratio* (Zlá správa) hovorí
o dôsledkoch zlého vládnutia:

In populum commissa fluunt peccata regentum,

hinc est, quod populum tristia fata gravant.

(Hřfichy vládnoucí vrstvy se valí na lid jak řeka,

a proto drsný osud sužuje ubohý lid.)

(Renesanční poesie, 1975, s. 118–119)

Podstatne viac satír zameraných proti šľachte, vládnucim vrstvám, ale
i proti cirkevnej hierarchii nájdeme v literatúre písanej po česky. Z týchto

satír si mnohé podržali sviežosť podnes. Vysmievali sa veciam vážnym i nevážnym, dôležitým i malicherným, ich slovník nebol akademický, ale čerpal z neoficiálnych vrstiev jazyka, ktoré majú svoj „domov“ v krčmách, na trhoch, námestiach a podobne. V parodickom preháňaní často nepoznajú mieru a zabiehajú nezriedka až do nehoráznosti. Dívajú sa na svet bez predsudkov. Obvykle si pomáhajú alegóriou, svoju kritiku umiestňujú do sveta zvierat. Personifikujú pojmy alebo sviatky (Vavrinec Leander Rvačovský personifikuje Masopust/Fašiangy a jeho dvanásť synov potom predstavuje dvanásť hriechov, ktoré plodí fašiangová veselosť, a tieto sa v skladbe potom pranierujú) alebo si vytvárajú alegorický model sveta ako divadla (Nathaniel Vodňanský z Uračova: *Theatrum mundi minoris*. Široký plac nebo zrcadlo světa. 1605), do ktorého sa umiestňuje mravokárny obraz súdobého sveta.

Najznámejším uceleným satiricko-kritickým dielom zo 16. storočia sú bezosporu *Frantova práva*, parodistické stanovy pijanského bratstva (cechu), obohatené o niekoľko poviedok. Majú platnosť univerzálnej satiry, podobnej akou bola už spomínaná Erazmova *Chvála bláznivosti*. Všetky uznávané hodnoty sa v nich obracajú naruby a stavajú na hlavu. Je to pohľad oslobodený od akejkoľvek konvencie, neobmedzený žiadnou autoritou, ani svetskou, ani cirkevnou. Je to pohľad dôsledne zdola na pánov a cirkevných hodnostárov, na obmedzenú mestskú honoráciu. Koppayov pohľad na šľachtu a jej mravy tiež chce byť nekompromisný a nepozná zľutovania, ale nie je to pohľad zdola, ale skôr akosi zboku alebo z ironického nadhľadu.

Jedna časť Koppayovej básne (verše 215 – 218) pripomína už v stredoveku obľúbené paródie katechického dialógu, v ktorom sa odpovedá na zásadne formulovanú otázku jedným slovom:

215 Quid pietas? Fastus. Devota oratio? Livor.

Cana fides? Fraudes. Sapientia Diva? Tyrannis.

Relligio? Aucupium. Divorum templa? Tabernae.

Denique fallaces sunt sacra volumina Cartae.

(215 Čo im je zbožnosťou? Pýcha. Čo pokornou modlitbou? Závist.

Vernosťou? Klam. A múdrosťou božou? Tyranská vláda.

Náboženstvom? Chyťanie vtákov. A kostolom? Krčmy.

Konečne, Svätým písmom sú pre nich falošné karty.)

(Koppay, J.: *Opera omnia*, s. 1988–199)

V druhej polovici 16. storočia bola však tiež populárna anonymná politická satira odhaľujúca nemilosrdne pravú tvár duchovných, a to *Echo na pražské kněžstvo*:

Pověz mi, co jsou někteří pražští faráři? Lháři.
Vypřisahali kněžství na jednuškách. Ach, ach.
Ačkoli žen sa odpřisahali, lhali.¹²

Koppay použitím variácie takéhoto typu textu významne oživuje tok svojej skladby a zároveň posilňuje jej satiricko-kritický tón.

* * *

Vo svojom príspevku som sa pokúsila naznačiť, že aj keď Juraja Koppaya s jeho torzovito zachovaným dielom zaraďujeme v literárnej histórii prednostne do „slovenskej“ humanistickej literatúry, jeho vzťahy s českými humanistami a miesto v českom humanizme sú neprehliadnuteľné. Jeho príležitostná poézia je naviazaná na české prostredie a ukazuje sa, že jeho skladba *Vita aulica* (Dvorský život) zasa úzko súvisí aj s literárnym kontextom 15.–16. storočia v Čechách, a to rovnako s latinským, ako i s českým.

¹² Z. Tichá: Cesta starší české literatury, Praha 1984, s. 209–210